

Ministerie van Economische Zaken,
Landbouw en Innovatie

Ministerie van EL&I

Betrokken bij buiten
Duurzame voeding
Op de boerderij

Maatschappelijke Stage

Maatschappelijke Stage

Erratum bij het boekje 'Maatschappelijke stage, betrokken bij buiten, duurzame voeding, op de boerderij'

In het bijgaande boekje worden meerdere inspirerende voorbeelden beschreven van maatschappelijke stages in het domein van natuur, groen en voeding. Er zijn veel verschillende vormen om inhoud te geven aan een 'groene maatschappelijke stage'.

Bij enkele beschrijvingen komen aspecten aan de orde over tijdsbesteding en goedkeuring van maatschappelijke stages, die u wellicht een verkeerde indruk van de spelregels kunnen geven.

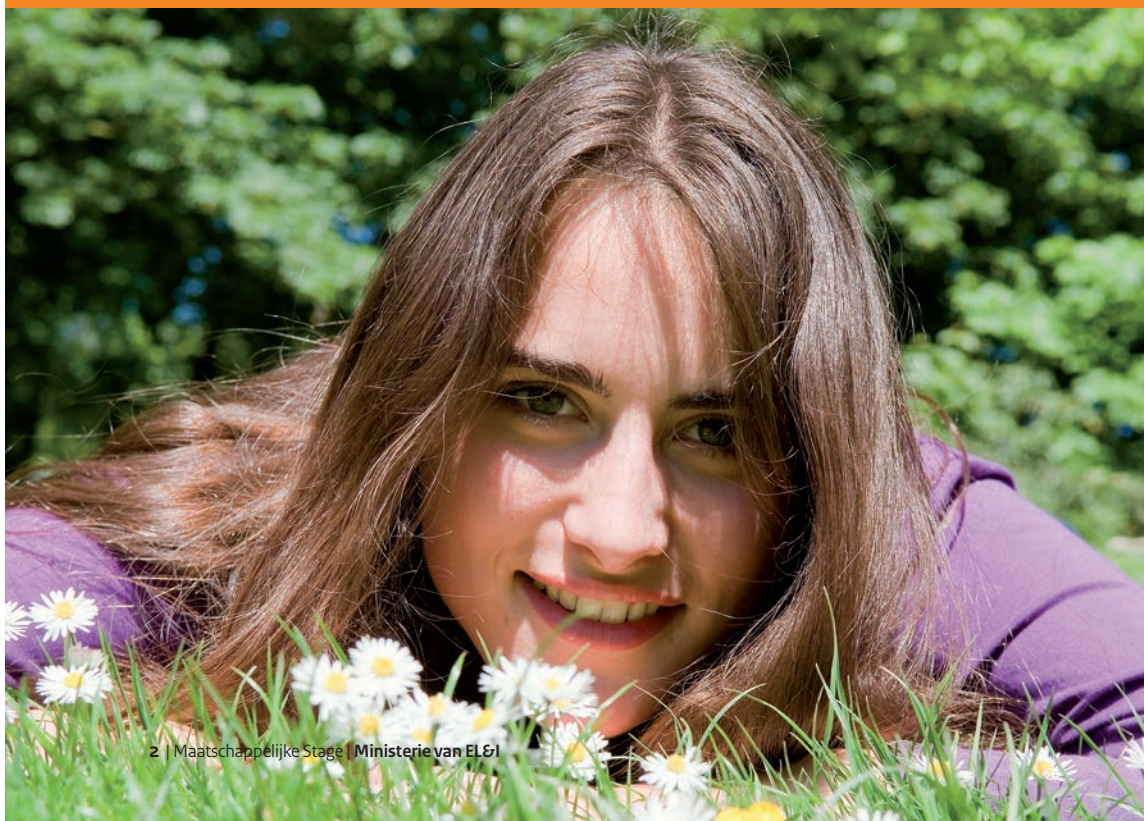
- Op pagina 30/31 en pagina 39 over 'foodstages' staat dat de voorbereiding en reflectie meetelt bij de urenberekening. Dit is niet juist. Het gaat om het daadwerkelijk doen van 30 uur maatschappelijke stage.
- Op pagina 31 staat een passage over de koppeling van twee 'foodstages' zodat 'precies aan de wettelijke verplichting van dertig uur wordt voldaan'. Uiteraard mag dat ook één foodstage in combinatie met een andere activiteit zijn en mag niet de indruk ontstaan dat de genoemde dertig uur minimaal ingevuld moeten worden.
- Op pagina 37 staat een passage over de relatie van Maatschappelijke Stages en de koppeling met vakinhouden. De suggestie mag niet ontstaan dat (materialen van) maatschappelijke stages vervangend zouden zijn voor het curriculum en/of methoden. Wel zijn ervaringen vanuit maatschappelijke stages, inclusief materialen en contacten met organisaties buiten de school, een mooie illustratie van een rijke leeromgeving die het reguliere lesprogramma kunnen verlevendigen en illustreren.

Tot slot: het boekje is geschreven ter inspiratie om maatschappelijke stages in het groene domein te kunnen invullen. Het is geen blauwdruk van de invulling van een groene maatschappelijke stage. Mocht u vragen hebben over exacte spelregels kunt u terecht op de website www.maatschappelijkstage.nl waarin OCW en het CPS samenwerken.

Betrokken bij buiten
Duurzame voeding
Op de boerderij

Maatschappelijke Stage

Voorwoord

- Aan alle:
- mentoren maatschappelijke stage
  - vakdocenten
  - maatschappelijk makelaars

U heeft een bijzonder boekje in handen. Het is de vrucht van de samenwerking van het ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie met verschillende maatschappelijke partijen en biedt concrete handvatten om de maatschappelijke stage op een groene en duurzame wijze invulling te geven.

Groen en duurzaam zijn al lang geen modewoorden meer. Vergroening en verduurzaming zijn belangrijke maatschappelijke ontwikkelingen, die voor een groot deel de toekomst van onze samenleving bepalen. Natuurlijk is het vooral zaak de jongeren hiervan te doordringen. Zij zijn het immers die straks het groene vaandel van ons moeten overnemen. Het is van groot belang dat zij oog hebben voor de waarde van de natuur, zich kunnen inleven in de wereld van de boer, en pleitbezorger worden van gezond en duurzaam geproduceerd voedsel.

Met dit uitgangspunt is het ministerie van EL&I een aantal jaren geleden - onder de vlag van het toenmalige ministerie van LNV - begonnen met het opzetten van natuur-, landbouw- en voedselgerelateerde maatschappelijke stages. Het idee is om hiermee twee vliegen in één klap te slaan. Leerlingen spannen zich belangeloos in voor de samenleving en krijgen tegelijkertijd een goede boodschap mee, die zij vervolgens weer verder in de samenleving kunnen uitdragen.

Inmiddels staan die maatschappelijke stages er, en wij zijn verheugd ze hier aan u te kunnen presenteren. Wij hopen dat ze uw sympathie zullen hebben en dat de leerlingen er actief mee aan de slag gaan!

Drs. J. Gooijer

Wvd. directeur Kennis en Innovatie

Ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie

Inhoud

2	Voorwoord
4	Inhoud
6	Inleiding
8	Betrokken bij Buiten
12	Voorbeelden
20	Contact
24	Duurzame voeding
28	Even voorstellen: www.foodstages.nl
32	Veertien thema's
36	Veelgestelde vragen
40	Contact
42	Op de boerderij
44	Voorbeelden
54	Contact
56	Colofon

Inleiding

Vanaf september 2011 is het verplicht voor leerlingen in het voortgezet onderwijs (VMBO, HAVO, VWO) om een maatschappelijke stage te doen.

Het fenomeen maatschappelijke stage werd geïntroduceerd in 2007. Het toenmalige ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit besloot destijds direct een bijdrage te leveren aan het realiseren van stageplaatsen. De introductie van de maatschappelijke stage werd door het ministerie als een uitgelezen kans gezien om scholieren nauwer te betrekken bij de wereld van natuur, platteland en voedselvoorziening. In nauwe samenwerking met het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen werd daarom een tweetal conferenties georganiseerd om de betrokken sectoren warm te maken voor een dergelijk initiatief.

De eerste conferentie had plaats op 9 oktober 2007 en was bedoeld om de medewerking te verkrijgen van de groene sector, die gelukkig ruimhartig werd verleend. Een aantal partijen uit de groene sector - Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten, IVN, Geldersch Landschap en Geldersche Kasteelen, Landschapsbeheer Nederland en LTO Nederland - tekende een intentieverklaring met de twee ministeries. Daarin werd afgesproken dat de groene organisaties de jaren tot de officiële introductie van de maatschappelijke stage zouden benutten voor het opzetten en uitvoeren van pilotprojecten.

Op 18 mei 2009 werd de tweede conferentie georganiseerd. Nu tekende, naast de SKBN (Stichting Kinderboerderijen Nederland), Resto VanHarte en zorginstelling Livio, een aantal partijen uit de levensmiddelensector - het CBL (Centraal Bureau Levensmiddelenhandel), de FNLI (Federatie Nederlandse Levensmiddelenindustrie) en de NBOV (Nederlandse Brood- en banketbakkers Ondernemers Vereniging) - een intentieverklaring met de ministeries. Ook met deze organisaties werd tot het opzetten van pilotprojecten besloten.

Alle inspanningen hebben uiteindelijk geresulteerd in een hoogwaardig aanbod van maatschappelijke stages, dat zich onder drie noemers laat samenvatten: 'Betrokken bij Buiten', 'Duurzame Voeding' en 'Op de boerderij'. Op de navolgende pagina's is in drie verschillende secties te vinden wat dat precies inhoudt. Elke sectie sluit af met de relevante contactgegevens.

Betrokken bij buiten

Onder de naam 'Betrokken bij buiten' zijn door een aantal natuurorganisaties de afgelopen jaren mogelijkheden gecreëerd voor groene maatschappelijke stages. Dit proces startte in 2007, toen vijf groene aanbieders zich verenigden in de zogeheten Groene Coalitie, die uitvoering ging geven aan een door het toenmalige ministerie van LNV geïnitieerde pilot. De coalitie bestond uit IVN, Landschapsbeheer Nederland, Natuurmonumenten, Geldersch Landschap en Geldersche Kasteelen, en Staatsbosbeheer.

Door de Groene Coalitie werd een aantal uitgangspunten geformuleerd waaraan een groene maatschappelijke stage moet voldoen:

- De activiteit draagt duidelijk bij aan maatschappelijke betrokkenheid en aan de leefomgeving; het 'waarom' van de activiteit wordt helder toegelicht
- Er moet een gevarieerd aanbod aan werkzaamheden zijn
- Er is sprake van afgebakende taken met enige verantwoordelijkheid, en van concrete en zichtbare resultaten
- Leerlingen hebben een mate van keuzevrijheid bij het kiezen van de activiteiten
- Scholieren komen in contact met vrijwilliger(s)
- De stage sluit aan bij het onderwijsconcept en de werkwijze van de scholen, evenals bij de doelen, het werkveld en de werkwijze van de aanbieder
- Het concept is breed toepasbaar voor alle niveaus binnen VMBO, HAVO en VWO.

Onder leiding van Staatsbosbeheer hebben de deelnemende partijen een aantal concepten uitgewerkt, die zijn uitgetoetst op scholen en waar nodig bijgesteld. De pilots betroffen alle schooltypes. Na een aantal pilotjaren zijn de concepten nu breed uitgezet in de provincies. Ook hier wordt getracht een samenwerking van de verschillende groene aanbieders te realiseren, zodat een zo krachtig mogelijk stage-aanbod wordt gecreëerd.

Bij de groene stages gaat het doorgaans om een stage van een dag of een dagdeel. De concepten zijn vooral geschikt voor groepsstages, die in de praktijk door scholen worden ingezet in de onderbouw. Bij het werken in de groene omgeving is begeleiding erg belangrijk, omdat er vaak met gereedschap wordt gewerkt - veiligheid moet voorop staan. Daarom worden er

Wat kan er in **mijn** omgeving?

Op de volgende pagina's zijn voorbeelden opgenomen van verschillende groene stages, waaronder ook met een schoolprogramma gecombineerde concepten. Nu de pilotperiode voorbij is, wordt er onder leiding van het Bosschap per provincie bekeken welke maatschappelijke-stagemogelijkheden er zijn. Adressen van de provinciale contactpersonen staan achter in dit hoofdstuk. Soms worden de groene stages provinciaal aangeboden via een website. In veel gevallen worden de vacatures ook aangeboden aan vrijwilligerscentrales, waar de maatschappelijk makelaar ze op de website kan plaatsen of doorgeven aan de school. Er zijn ook voorbeelden bekend van natuurorganisaties die zelf contacten hebben met de scholen. In alle gevallen geldt dat het de moeite loont om op zoek te gaan naar groene maatschappelijke stages en dat er zeker voor groepsstages een kleurrijk palet aanwezig is.

meestal speciaal opgeleide vrijwilligers of beroepskrachten ingezet, die de groep leerlingen begeleiden. Dit brengt met zich mee dat er voor de school kosten zijn verbonden aan deze groepsstages.

Naast doe-activiteiten is een aantal concepten ontwikkeld waarbij een combinatie van een schoolprogramma en een doe-activiteit wordt aangeboden. Met dit type stage concept is veel ervaring opgedaan door IVN. Het schoolprogramma sluit prima aan bij vakken als biologie, natuurkunde of mens en natuur, hetgeen betekent dat de maatschappelijke stage ook een plek in het curriculum kan krijgen. De school kan hierbij vanuit de groene organisaties ondersteuning krijgen.

Individuele stage ook mogelijk

Vanzelfsprekend blijft bij de groene stages ook de individuele stage een mogelijkheid. In de praktijk wordt daar al veel gebruik van gemaakt. De meeste leerlingen weten de weg naar boswachter of terreinbeheerder wel te vinden, al dan niet met behulp van een maatschappelijk makelaar. Juist als het gaat om de mogelijkheid om via de maatschappelijke stage de vrijwilliger voor de toekomst te 'werven' zijn individuele stages interessant. Daarvoor hoeven echter geen specifieke concepten te worden ontwikkeld; leerlingen lopen immers vaak mee met bestaande vrijwilligersgroepen of met een boswachter of beheerder.

Voorbeelden

Heemtuin de Goudse Hout

De actieve inzet van Landschapsbeheer Zuid-Holland om vrijwilligersgroepen enthousiast te maken voor de maatschappelijke stage resulteerde in een aantal leuke stages. Zo organiseert de Heemtuin Goudse Hout al een paar jaar stages voor de leerlingen van het Goudse Coornhert Gymnasium. Betrof het aanvankelijk alleen leerlingen van het zesde leerjaar, nu doen ook leerlingen uit de derde klas mee.

De heemtuin heeft een gevarieerd aanbod waarin de leerlingen actief kunnen zijn. Ze helpen daar mee met het onderhoud van grienden en tuintjes en met het knotten van bomen. Niet alleen tijdens de schooluren, ook op de zaterdag zijn de leerlingen er actief. Er is gekozen voor een stage van 22 uur die volledig in de heemtuin wordt doorgebracht, dus dat betekent een aantal dagen klussen voor de leerlingen. Het voorbeeld heeft ook andere vrijwilligersgroepen enthousiast gemaakt. Zo kunnen er nu ook maatschappelijke stages worden gelopen bij de Natuur- en vogelwerkgroep Krimpenwaard.

Omdat de leerlingen van het Coornhert Gymnasium al een aantal jaren actief zijn in de heemtuin, is er een duurzame relatie ontstaan waarin voor alle partijen sprake is van een win-winsituatie. De heemtuin weet dat er jaarlijks leerlingen komen, de school weet dat zij een goede stageplek heeft. Naast de groepstages is er ook steeds meer vraag naar individuele stages. Dit is vooral interessant omdat de individuele stage vaak heel bewust wordt gekozen en de kans dat de leerling een toekomstige vrijwilliger wordt ook groter is.

Contactpersoon: Maurice Kruk, maurice.kruk@zh.landschapsbeheer.nl,
0182-683653.

Natuurwerkdag

De Natuurwerkdag is een landelijk initiatief dat plaatsheeft op de eerste zaterdag van november. Op meer dan 350 locaties wordt dan door vrijwilligers in de natuur gewerkt. Landschapsbeheer Overijssel heeft de afgelopen jaren ondersteuning geboden aan een werkdag op de locatie Bornerbroek. Daar zijn, ondersteund door een actieve dorpsvereniging, leuke wandelpaden rond het dorp, de zogenoemde ‘ommetjes’, aangelegd.

Via de website van de Natuurwerkdag konden ook jongeren zich, in het kader van hun maatschappelijke stage, voor de Bornerbroeker klus aanmelden. Zes leerlingen van diverse scholen hebben de hele dag meegeholpen om de paden weer op te schonen. Er is een bruggetje aangelegd, het informatiebord is weer opgeknapt en de overhangende takken zijn gesnoeid. Kortom, de leerlingen zijn lekker actief bezig geweest in de natuur.

De ervaring leert dat de Natuurwerkdag voor leerlingen vaak de start van overleg is hoe ze de rest van hun maatschappelijke stage zullen invullen, aldus Erik de Kruif van Landschap Overijssel. Zo ook in Bornerbroek, waar twee jongeren aansluitend actief zijn gebleven en zelfs hun hele stageperiode hebben doorgebracht. Juist in de natuur dicht bij huis beseffen de jongeren dat een helpende hand van onschatbare waarde is.

De Natuurwerkdag: een landelijk initiatief waaraan iedereen in zijn eigen buurt kan meedoen. Meer informatie op www.natuurwerkdag.nl.

Nationaal Park Lauwersmeer

Het IVN is al jaren actief bezig met maatschappelijke stages. IVN combineert dit met een ander project: Scholen voor duurzaamheid. De opzet is een schoolgericht programma waarbij de leerlingen een serieus probleem krijgen voorgelegd dat in een van de Nationale Landschapsparken speelt. De leerlingen onderzoeken het probleem en brengen er een advies over uit. Daarbij gelden de buitenactiviteiten die de leerlingen doen als maatschappelijke stage. Dit voorbeeld en het hierop volgende (dat van Nationaal Park Drents-Friese Wold) zijn uitwerkingen van deze opzet.

Van het Nationaal Park Lauwersmeer kwam de vraag aan leerlingen van 2 Atheneum van het Wessel Gansfortcollege te Groningen om een visie te ontwerpen voor het Lauwersmeer in 2050. Een toekomstvisie waarin rekening moest worden gehouden met verschillende belangen en die jongeren zou moeten stimuleren om naar het Lauwersmeer te komen. Voor de leerlingen betekende dit praten met allerlei belanghebbenden: niet alleen de terreinbeheerders, maar ook de landbouwers en niet alleen de toeristen, maar ook het waterschap. De groep werd opgedeeld in drieën. Al fietsend door het mooie gebied vormden de drie adviesgroepen een mening en overlegden ze met elkaar welke adviezen ze konden geven. Naast de verkenning van het gebied leerden de jongelui ook het belang van burgerinspraak kennen.

De leerlingen kwamen op tal van creatieve ideeën. Spectaculair was de gedachte van een loopbrug dwars door het bos, over het water en langs de zee, heel praktisch de suggestie van een applicatie voor de smartphone met alle mogelijke informatie over het Nationaal Park: van natuur tot geschiedenis, van kaartjes tot foto's. Maar er waren meer ideeën: milieuvriendelijke (recreatie)woningen die door hun kleur en begroeiing niet opvallen in het landschap; een natuurlijke scheiding tussen landbouwgebieden en het natuurgebied; afval zeven door het plaatsen van filters in het boezemwater. Deze en nog vele andere adviezen kreeg het Overlegorgaan van het Nationaal Park Lauwersmeer van de jonge adviseurs. De bestuurders van het Lauwersmeer zullen ze als input voor verdere optimalisering van het Nationaal Park gebruiken.

Nationaal Park Drents-Friese Wold

De vraag die de leerlingen van 5 atheneum van het Stellingwerf College uit Oosterwolde kregen voorgelegd was of het functioneel is reeën te bejagen in het Nationaal Park Drents-Friese Wold. Een van de beheersdoelstellingen van dit Nationaal Park is dat het Drents-Friese Wold zich ontwikkelt tot een natuurlijker bos met loofhout. Reeën staan die doelstelling in de weg omdat zij jong loofhout aanvreten.

Verenigd in drie 'adviesbureaus' gingen de leerlingen op onderzoek uit. Om te beginnen verzamelden ze onderzoeksgegevens in het veld. In en buiten zogeheten exclusies (omrasterde bosgebieden van twaalf bij twaalf meter) bepaalden ze het percentage loofbos en het percentage aangevreten loofhout, en stelden ze het aantal sporen van reeën vast. Door deze resultaten met elkaar in verband te brengen, kwamen de leerlingen tot een voorlopig advies. Na raadpleging van diverse experts - afkomstig van faunabescherming tot jagersvereniging - werd dat verder uitgewerkt en onderbouwd.

In hun adviezen, gepresenteerd aan het overlegorgaan van het Nationaal Park, brachten de leerlingen van het Stellingwerf College uiteenlopende visies naar voren. Zo pleitte de ene groep voor het aanleggen van kruidenranden en grasvelden, het rasteren van grotere loofhoutgebieden en het na een aantal jaren verplaatsen van het raster. Rasteren dus als alternatief voor de jacht. De andere groep pleitte juist voor intensivering van de jacht en roosteren. Het overlegorgaan betoonde zich onder de indruk van de kwaliteit van de adviezen. De leerlingen werden zelfs uitgenodigd om op een later tijdstip in een forumdiscussie met deskundigen dieper op het onderwerp in te gaan.

Beheersplan Landschap Odoorn

Zo'n zestig leerlingen van het Hondsrug College in Emmen zijn onder leiding van Pieter Posthumus van Landschapsbeheer Drenthe aan de slag geweest op een natuurterrein in Odoorn. De school vond de opdracht in het groen goed passen bij de leerlingen en zocht naar een combinatie van kennis vergroten en handen uit de mouwen steken.

Het project begon met een excursie in het gebied en uitleg over de ontstaansgeschiedenis en de flora en de fauna. Ook werd de leerlingen uitgelegd waar je allemaal op moet letten als je de natuur goed wilt onderhouden. Na de uitleg werd door de leerlingen in drie groepen, begeleid door een vrijwilligersgroep, een beheersplan opgesteld voor het gebied, dat later door Pieter Posthumus op school met hen is besproken.

Toen moesten de leerlingen echt zelf aan het werk. Aan de hand van hun eigen beheersplan hielden zij zich bezig met plaggen steken, sjouwen en stapelen en rooiden ze boompjes die niet in het gebied thuishoorden. Andere bomen werden gesnoeid of met de zaag van takken ontdaan. Het hele project duurde van mei tot september - vanwege het broedseizoen is het niet mogelijk het gehele jaar door in de bossen te werken. De voorlichtende excursie en de uitvoering werden hierop aangepast. Van het project telde alleen het uitvoerende deel mee voor de maatschappelijke stage.

Meer inlichtingen: p.posthumus@lbdrenthe.nl, 0592-333748.

Slotplaats in Bakkeveen

Diep weggedoken in het bos en verkleed als heks zit Marlies te wachten op de kinderen die de heksenwandeling lopen. Zij doet haar maatschappelijke stage op deze zonnige herfstdag in september in het bos van Bakkeveen.

Op allerlei plekken in het bos zijn opdrachten voor kinderen uitgezet: heksendrankjes brouwen, kleine beestjes zoeken, voelen in dozen met een enge inhoud. Bij Marlies krijgen de kinderen de opdracht om met de ogen dicht langs een touw door het bos te wandelen. Aan het eind van het touw wacht een kleine beloning.

De 4 HAVO-leerlinge van het Dr. Nassau College in Assen zag de vacature op de website van Natuurmonumenten en omdat ze zowel van het bos als van kinderen houdt, leek dit haar een leuke opdracht. De heksenwandeling is een van de vele activiteiten die jaarlijks worden georganiseerd door Natuurmonumenten. In het najaar organiseert Natuurmonumenten in een aantal provincies Wilde Buiten Dagen, in het voorjaar ontdekkingsstochten, waarbij zaken als bouwen en sporen zoeken centraal staan. Deze dagen zijn bij uitstek geschikt voor maatschappelijke stages.

Kim Pierik van Natuurmonumenten Drenthe geeft aan dat er vaak activiteiten plaatsvinden in en rond de Slotplaats, het theehuis van Natuurmonumenten in Bakkeveen, en dat daarbij regelmatig gebruik wordt gemaakt van maatschappelijk stagiairs. Juist de eigen individuele keuze vergroot de kans dat de leerling ook bij een volgende activiteit weer mee wil doen - en verjongt het vrijwilligersbestand.

Meer inlichtingen: k.pierik@natuurmonumenten.nl;
s.vangemerden@natuurmonumenten.nl.

Een herfsttafel maken

In samenwerking met IVN NW-Veluwe en het Steunpunt Vrijwilligerswerk Harderwijk verzorgden vier leerlingen uit het voortgezet onderwijs een herfstles voor leerlingen van groep 2,3 en 4 van de basisschool. De stage werd aangeboden door de vrijwilligerscentrale; in overleg met IVN zijn er vrijwilligers bij gekozen.

Aan de voorbereiding van deze stage werd veel tijd besteed. Medewerkers van IVN leverden daartoe de benodigde kennis. De leerlingen kregen informatie over allerlei aspecten die te maken hebben met de herfst: vruchten, zaden en paddenstoelen, spinnen, het verkleuren van de bladeren, het hamsteren door de dieren, de vogeltrek, het afsterven van planten, en storm en regen. Daarna konden de leerlingen daadwerkelijk aan de slag.

In een kringgesprek werd eerst geïnventariseerd wat de leerlingen al wisten over de herfst, waarna rondom school bladeren en eikels, kastanjes en beukennotjes werden verzameld. Vervolgens knutselde men samen met de kinderen een herfsttafel in elkaar.

In de praktijk bleek deze activiteit het meest geschikt voor de laagste groepen; daar is ook met het meeste enthousiasme aan de opdracht gewerkt.

Meer informatie: info@juffeintgroen.nl.

Contact

Landelijk

Betrokken bij Buiten

www.betrokkenbijbuiten.nl
Gezamenlijk projectleider is het Bosschap
Annika van Dijk
vandijk@bosschap.nl
06-31978589 of 030-6930130

De12Landschappen

Jeroen Roos
j.roos@de12landschappen.nl
030-2122034

IVN

Marjan Apol
m.apol@ivn.nl
030-2210599

Landschapsbeheer Nederland

Wanne Roetemeijer
w.roetemeijer@landschapsbeheer.nl
030-2345012

Natuurmonumenten

Astrid de Beer
a.debeer@natuurmonumenten.nl
035-6559212

Staatsbosbeheer

Marjon Paree
m.paree@staatsbosbeheer.nl
06-10674253

Provinciaal

Noord-Holland

Landschap Noord-Holland

Annika Langeveld
a.langeveld@landschapnoordholland.nl
088-0064482

IVN Consulentenschap Noord-Holland

Peter Mol
p.mol@ivn.nl
088-0064492

Zuid-Holland

Landschapsbeheer Zuid-Holland

Maurice Kruk
maurice.kruk@zh.landschapsbeheer.nl
0182-683653 of 06-22922007

IVN Consulentenschap Zuid-Holland

Peter Mol
p.mol@ivn.nl
020-3023030

Zeeland

Landschapsbeheer Zeeland

Peter van der Vliet
peter.van.der.vliet@slz.landschapsbeheer.nl
0113-230936

IVN Consulentenschap Zeeland

Pauline van 't Westeinde
p.vantwesteinde@ivn.nl
0113-211675

Limburg

Stichting Instandhouding Kleine Landschapselementen Limburg

Jan Kluskens
j.kluskens@ikl-limburg.nl

IVN Consulentschap Limburg

Sylvia Spierts
s.spierts-brouwer@ivn.nl
0475-386460

Gelderland

Landschapsbeheer Gelderland

Charlotte Krabben
c.krabben@landschapsbeheergelderland.nl
026-3537444

IVN Consulentschap Gelderland

Monic Breed
m.breed@ivn.nl
026-3512927

Utrecht

IVN Consulentschap Utrecht

Marjan Apol
m.apol@ivn.nl
039-2219715

Landschap Erfgoed Utrecht

Nienke de Jong
n.dejong@landschaperfgoedutrecht.nl
030-2205534

Overijssel

Landschap Overijssel

Erik de Kruiif
erik.dekruiif@landschapoverijssel.nl
0529-408406

Natuur en Milieu Overijssel

Jan-Willem Jorritsma
jorritsma@natuurenmilieuoverijssel.nl
038-4250969

Drenthe

IVN Consulentschap Drenthe

Monique Pas
m.c.pas@ivn.nl
050-3135933

Landschapsbeheer Drenthe

Pieter Posthumus
p.posthumus@lbdrenthe.nl
0592-333748

Flevoland

IVN Consulentschap Flevoland

Ilse Suijkerbuijk
i.suijkerbuijk@ivn.nl
0320-258980

Landschapsbeheer Flevoland

Margriet Brouwer
brouwer@landschapsbeheer.net
0320-294939

Friesland

Landschapsbeheer Friesland

Jan Piet de Boer
j.p.deboer@landschapsbeheerfriesland.nl
0512-383800 of 06-51278957

IVN Consulentenschap Friesland

Monique Pas
m.c.pas@ivn.nl
050-3135933

Groningen

IVN Consulentenschap Groningen

Monique Pas
m.c.pas@ivn.nl
050-3135933

Landschapsbeheer Groningen

Anja Verbers
a.verbers@landschapsbeheergroningen.nl
050-3689795

Noord-Brabant

Brabants Landschap

Emiel Rijken
erijken@brabantslandschap.nl
0411-664010

IVN Consulentenschap Brabant

Jeffrey Raymakers
j.raymakers@ivn.nl
0411-614111

Duurzame voeding: steeds **meer** in trek

De wijze waarop we ons voeden is een belangrijk maatschappelijk vraagstuk geworden. We hebben in het westen nergens gebrek aan, de winkels zijn tot de nok toe gevuld met de prachtigste producten. Maar al die overvloed heeft ook een keerzijde. Onze voedselvoorziening levert in termen van duurzaamheid tal van onplezierige bijverschijnselen op, die zich over de hele aardbol manifesteren.

Een paar voorbeelden. Onze Nederlandse koeien worden gevoed met soja afkomstig van Braziliaanse plantages waar regenwoud voor wordt gekapt. Veel levensmiddelen - zeep, tandpasta en wasmiddelen, maar ook margarine, chips en ijs - bevatten palmolie. Die wordt grotendeels ingevoerd uit Indonesië, waar men voor de aanleg van de oliepalmlantages op grote schaal bos verbrandt, met rampzalige gevolgen. De garnalenkweek in de kustgebieden van Zuidoost-Azië brengt vernietiging van kostbare mangrovebossen met zich mee. Er is sprake van ernstige overbevissing van de zeeën en oceanen, waardoor menige vissoort met uitsterven bedreigd wordt. En zo kunnen we nog wel even doorgaan.

Is daar iets aan te doen? Ja, en zelfs heel veel. Het goede nieuws is namelijk dat het streven naar meer duurzaamheid in de Nederlandse foodsector de afgelopen vijf jaar een hoge vlucht heeft genomen. En dan gaat het niet alleen om het milieu, maar ook om bijvoorbeeld gezondheid. De westerse consument wordt voortdurend verleid door smakelijke en goedkope voedingsmiddelen. Veel mensen, vooral de laagst opgeleiden en minst verdienenden, kunnen daar geen weerstand aan bieden. Zij eten te weinig groente en fruit en te veel vet en suiker, en vallen daarmee ten prooi aan het snelgroeiende gevaar van overgewicht en obesitas. Vooral kinderen worden steeds dikker.

Ook dierenwelzijn is in Nederland de laatste jaren sterk in de belangstelling komen te staan. Nederland is de tweede agrarische exporteur ter wereld (na de Verenigde Staten) en bezit een omvangrijke intensieve veehouderij, door sommigen onvriendelijk omschreven als bio-industrie. De reactie die dat oproept, vertaalt zich in een brede maatschappelijke beweging voor dierenwelzijn.

Wat zijn duurzame(r) levensmiddelen?

Een belangrijke factor in de popularisatie van 'duurzaamheid' is de opkomst van de zogeheten tussensegmenten, producten tussen gangbaar en biologisch in. Het in één klap omschakelen van gangbaar naar biologisch is de meeste boeren te veel risico. De consument vindt biologisch bovendien vaak te duur. Een begaanbaarder weg is daarom het stap voor stap verduurzamen van het gangbare product. Dan is de investering voor de boer lager en kan de prijsstijging beperkt blijven, hetgeen de kans op acceptatie door de 'gewone' consument vergroot.

Een mooi voorbeeld van deze aanpak is het Beter Leven-kenmerk van de Dierenbescherming, dat een succesvol tussensegment heeft gecreëerd in het vlees- en eierenassortiment. Binnen het Beter Leven-systeem vallen één, twee of drie sterren te verdienen, al naar gelang aan hogere eisen van dierenwelzijn is voldaan. Biologische producten krijgen automatisch drie sterren.

Duurzaamheid in food kent dus genoeg uitdagingen (het streven naar eerlijke handel is dan nog niet eens genoemd). Gelukkig worden die de laatste tijd door de foodsector - de grote supermarktketens, cateraars, speciaalzaken en hun vele leveranciers - steeds actiever opgepakt. Makkelijk is dat niet. Een beetje supermarkt heeft al gauw 15.000 producten op het schap staan, elk met een eigen voortbrengingsketen die op alle relevante duurzaamheidsaspecten moet worden onderzocht en verbeterd.

Veel werk, maar dan heb je ook wat. Bedrijven grijpen het verduurzamingsproces aan als een geweldige mogelijkheid tot innovatie. En consumenten zijn steeds meer bereid daar een redelijke meerprijs voor te betalen. Het aandeel van het duurzame(r) product in de dagelijkse boodschappen kent de laatste jaren dan ook een fikse groei.

Steeds meer levensmiddelen dragen een bepaald keurmerk of logo. Dat kan betrekking hebben op het milieu, op dierenwelzijn, op mensenrechten of op gezondheid, en soms ook op combinaties daarvan. Bekende namen - naast het Beter Leven-kenmerk - zijn Max Havelaar, het Bio-keurmerk, Utz Certified, Rainforest Alliance, MSC en Ik Kies Bewust.

Voor één, overkoepelend duurzaamheidslogo, dat alle aspecten van duurzaamheid in zich verenigt, is het nog te vroeg. Intussen is de stelling dat consumenten als gevolg van al die keurmerken 'door de bomen het bos' niet meer zouden zien, enigszins overdreven. Zo heeft het MSC-keurmerk voor een grote stijging in de consumptie van duurzaam gevangen vis gezorgd, een doorbraak die bewijst dat individuele keurmerken wel degelijk het verschil kunnen maken.

Even voorstellen:
www.foodstages.nl

Ambassadeurs

Een maatschappelijke stage bestaat doorgaans uit vrijwilligerswerk. Jongeren helpen een dagje mee in het verzorgingstehuis, leveren een persoonlijke bijdrage aan een goed doel, of draaien een aantal uren mee in het verenigingsleven. De maatschappelijke stage in food is een bijzondere vorm van maatschappelijke stage. De stage is geen vrijwilligerswerk in de gebruikelijke zin van het woord, maar is erop gericht jongeren ‘ambassadeur’ te laten zijn voor duurzame(r) voedingsmiddelen of een gezondere leefstijl. Hoe dat werkt?

Lesmateriaal

De spil van deze maatschappelijke stage is de website www.foodstages.nl. Op deze site, gemaakt in opdracht van het ministerie van EL&I, doen leerlingen kennis op over de maatschappelijke en duurzame aspecten van voeding. De leerlingen hebben de keuze uit veertien verschillende thema’s (zie pagina 32). Elk thema is voorzien van zijn eigen digitale lesmateriaal, dat de leerlingen snel vertrouwd maakt met de desbetreffende materie. Het lesmateriaal kwam tot stand door de inbreng van bedrijven, productschappen en maatschappelijke organisaties, onder regie van het in duurzaamheid gespecialiseerde bureau Mediaset Communicatie. Voor ieder thema werd een aparte werkgroep ingericht die op creatieve wijze de bijbehorende ‘les’ ontwikkelde. Zo ontstonden veertien betrouwbare, actuele en levendige lessen, boordevol filmpjes, onderzoekjes en tests. De feitelijke totstandkoming van het materiaal geschiedde door de digitale uitgever Codename Future.

Praktijkopdrachten

Het lesmateriaal is noodzakelijk om de leerlingen goed beslagen ten ijs te laten komen. Zonder kennis gaat het nu eenmaal niet. Maar het is de praktijkopdracht waar het allemaal om draait. Die zorgt er namelijk voor dat leerlingen de kennis die zij over een bepaald thema hebben opgestoken, teruggeven aan de samenleving. Bij elk van de veertien thema’s kunnen de leerlingen kiezen uit drie verschillende soorten praktijkopdrachten om mee aan de slag te gaan:

- Actie (‘organiseer een evenement’)
  - Creatief (‘maak een spel of kunstwerk’; ‘bereid een maaltijd’) of
  - Informeren (‘maak een campagne met film, flyers of sociale media’).
- Concrete voorbeelden van praktijkopdrachten staan op www.foodstages.nl.

Uitvoering

De doelgroepen waar de praktijkopdrachten zich op richten zijn heel divers. De opdracht kan op andere jongeren zijn gericht, maar ook op ouderen in een verzorgingstehuis, of op willekeurige voorbijgangers in een winkelcentrum. Suggesties hiervoor staan in de stappenplannen. Iedere praktijkopdracht kent een eigen stappenplan, aan de hand waarvan de opdracht wordt uitgevoerd. De leerlingen moeten dus zelf aan de slag, maar worden niet aan hun lot overgelaten. Bovendien hebben zij steun aan elkaar, want de opdrachten worden uitgevoerd in groepjes. Die bestaan uit maximaal vijf leerlingen, waarbij een individuele taakverdeling ervoor zorgt dat iedere leerling zijn talenten kan inzetten.

Tijdbesteding

De praktijkopdracht vormt de kern van deze maatschappelijke stage. Hier staat dan ook een tijdbesteding van elf uur voor. Met de voorbereiding - het

Voordelen van de foodstage

Voor docenten

- Grote maatschappelijke relevantie
- Goede aansluiting bij schoolvakken
- Tijdbesparing
- Geschikt voor onderbouw
- Geen kosten aan verbonden

Voor maatschappelijk makelaars

- Hoogwaardige uitbreiding stageaanbod, vooral voor onderbouw
- Creatief in te zetten in combinatie met vrijwilligerswerk
- Bemiddelende rol in de begeleiding

doorwerken van het lesmateriaal - zijn de leerlingen ongeveer twee uur bezig, en voor het maken van het eindverslag staat ook twee uur. Daarmee komt de totale tijd die leerlingen aan een maatschappelijke foodstage besteden op vijftien uur. Wie twee foodstages doet, heeft dus precies aan de wettelijke verplichting van dertig uur voldaan.

Getest

Bij het ontwikkelen van de maatschappelijke foodstages is niet over één nacht ijs gegaan. De praktijkopdrachten en lesmateriaal zijn namelijk in de periode 2010-2011 op dertien scholen voor voortgezet onderwijs in de praktijk getest. In deze pilots was het voortgezet onderwijs op alle niveaus vertegenwoordigd, van VMBO tot HAVO/VWO; de geografische spreiding omvatte het gehele land. Vanzelfsprekend zijn de testresultaten gebruikt om de praktijkopdrachten en het lesmateriaal verder aan te scherpen. Enkele reacties van leerlingen en docenten staan op pagina 34.

Makelaars

Niet alleen scholen, ook maatschappelijk makelaars dachten mee. In het najaar van 2011 werd het concept van de maatschappelijke stages in food gedurende vier bijeenkomsten (in Werkendam, Utrecht, Groningen en Arnhem) gepresenteerd aan maatschappelijk makelaars uit de regio. Ook van hun expertise en kritische opmerkingen is gebruik gemaakt om het initiatief te verbeteren. Toetsing aan de praktijk heeft dus volop plaatsgevonden, zowel in het onderwijs als bij de makelaars. Het leverde genoeg stof op om de lijst met 'veelgestelde vragen' mee samen te stellen die hieronder is weergegeven.

Veertien thema's

Op www.foodstages.nl worden in totaal veertien maatschappelijke voedingsthema's aangeboden, verbonden met drie duurzaamheidsgebieden: milieu, dierenwelzijn en gezondheid. De individuele keuzevrijheid van de leerling is groot, aangezien per thema een keuze kan worden gemaakt uit drie verschillende praktijkopdrachten. In totaal zijn er dus maar liefst 42 verschillende combinaties mogelijk. Hieronder volgt een korte omschrijving van de thema's en een vermelding van de partijen die zitting hadden in de met een thema verbonden werkgroep.

Vissen voor later

Jongeren lichten groepen in de samenleving voor over de noodzaak tot verduurzaming van het visassortiment.

Werkgroep: Stichting De Noordzee, MSC, Super de Boer, CBL.

Blik van de weg!

Jongeren dragen bij aan de preventie van zwerfafval in natuur en buurt, veelal afkomstig van levensmiddelenproducten, en geven andere jongeren daar voorlichting over.

Werkgroep: Stichting Nederland Schoon, de Stagespecialist, CBL.

Jong en oud aan tafel

Jongeren werken samen met ouderen aan bewustwording rond gezondheidsaspecten van voeding.

Werkgroep: Voedingscentrum, Livio, AOC Oost.

Gezonder met groente

Jongeren spannen zich in om gezondheidsaspecten van groente en fruit uit te dragen bij leeftijdgenoten.

Werkgroep: Voedingscentrum, CKO, Groothandelsfonds AGF, The Greenery, Eosta.

Van akker tot bakker

Jongeren geven voorlichting aan groepen in de samenleving over de gezondheidsaspecten van brood.

Werkgroep: Voedingscentrum, HPA, Voorlichtingsbureau Brood, NBOV.

Alles over alcohol

Jongeren lichten andere jongeren voor over de gevaren van alcoholmisbruik (peer-to-peeraanpak) en kweken daarmee begrip voor de legitimatieplicht in de supermarkt.

Werkgroep: Trimbos Instituut, Tactus Verslavingszorg, Brijder Stichting, Deen Supermarkten, CBL.

Lekker van dichtbij

Jongeren dragen kennis over met betrekking tot streekproducten.

Werkgroep: Youth Food Movement, Streekselecties, Plus Retail.

Flex met vlees

Jongeren geven voorlichting over de noodzaak tot het minderen van de vleesconsumptie.

Werkgroep: Natuur en Milieu, Voedingscentrum, Meatless, LEI.

Welk ei kies jij?

Jongeren dragen kennis over aan de samenleving over de verduurzaming van het eierassortiment.

Werkgroep: Dierenbescherming, LTO, Productschap Pluimvee en Eieren, ANEVEI, NOP, NVP, Van Tol Retail.

Huis van de smaak/Floriade 2012

Jongeren lichten bezoekers van de Floriade 2012 voor over de verduurzaming van tuinbouwproducten.

Werkgroep: Natuur en Milieu, Voedingscentrum, LTO, CKO, GroentenFruit Bureau.

Wat vinden zij ervan?

Leerlingen

'Er is veel ongezonds in de kantine en daar kunnen we wat aan doen!'

'Dat de kinderen van de basisschool het leuk vonden gaf mij een goed gevoel'

'We zijn zelfgemaakte flyers gaan uitdelen in de wijk en kregen veel reacties'

Docenten

'Leerlingen kunnen heel zelfstandig met deze MaS aan de slag'

'De foodstage is een mooie aanvulling op de vakken biologie en verzorging'

'Ik vond het goed dat mijn leerlingen in deze MaS konden samenwerken'

Vet goed!

Jongeren maken groepen in de samenleving bewust van het belang van een goed gebruik van vet.

Werkgroep: Voedingscentrum, Productschap MVO, BNMF, Romi Smilfood.

Vlees bewust

Jongeren attenderen groepen in de samenleving op de verduurzaming van vleesproducten.

Werkgroep: Dierenbescherming, Voedingscentrum, Productschap Vee en Vlees, LTO, NVV, COV, KNS.

Melk de witte motor

Jongeren dragen kennis over aangaande duurzaamheidsaspecten van melk.

Werkgroep: Voedingscentrum, Productschap Zuivel, LTO, Friesland-Campina, Aequor.

Kennis van kaas

Jongeren vergroten de bewustwording van de verduurzaming van de kaasproductie.

Werkgroep: Natuur en Milieu, CONO Kaasmakers, Vakcentrum, Vandersterre Groep.

Veelgestelde vragen

Mag dit eigenlijk wel een maatschappelijke stage worden genoemd? Er wordt immers geen vrijwilligerswerk verricht?

Maatschappelijk makelaars vertalen ‘maatschappelijk’ meestal één-op-één met ‘vrijwilligerswerk’. En inderdaad wordt de MaS meestal door vrijwilligerswerk ingevuld. In de foodstage echter wordt uitgegaan van het maatschappelijk element dat besloten ligt in de praktijkopdracht: leerlingen fungeren als ambassadeurs die de duurzame boodschap uitdragen aan de samenleving. Dat is geen vrijwilligerswerk in de ‘klassieke’ betekenis van het woord, maar vormt wel degelijk een maatschappelijke stage, omdat de leerlingen een onbetaalde bijdrage aan de samenleving leveren. De ontwikkeling van de foodstages heeft van het begin af aan plaatsgevonden in goed overleg met het ministerie van OCW, dat aan het eindresultaat zijn volledige goedkeuring heeft gehecht.

Betekent dit nu ook dat de foodstages niet kunnen worden gecombineerd met vrijwilligerswerk?

Nee, dat betekent het zeker niet. Er is geen enkel beletsel om de praktijkopdrachten uit de foodstages in te zetten in combinatie met vrijwilligerswerk. Een blik op www.foodstages.nl leert dat nogal wat praktijkopdrachten zich daar heel goed voor lenen. Met een beetje creativiteit valt hier voor de maatschappelijk makelaar veel te bereiken.

Maatschappelijk makelaars kunnen dus ook uit de voeten met de foodstages?

Ja. Of er nu wel of geen verbinding met vrijwilligerswerk plaatsvindt: de foodstages betekenen voor de makelaars hoe dan ook een kwalitatief hoogwaardige uitbreiding van het stage-aanbod, die vooral voor de onderbouw van betekenis is. Scholen durven onderbouwleerlingen vaak niet individueel op pad te sturen. Omdat de foodstages in groepjes plaatsvinden, behoort een maatschappelijke stage in de onderbouw ineens wel tot de mogelijkheden. Het stelt de school in staat de MaS beter te spreiden over de jaarlagen.

Is er ook een rol voor de makelaars in de begeleiding van de groepjes?

Die rol is er zeker, en dan vooral voor wat betreft het VMBO-niveau. Uit de pilots op de scholen is gebleken dat HAVO- en VWO-leerlingen zich met de praktijkopdrachten prima op eigen kracht weten te redden. VMBO-leerlingen blijken nogal eens behoefte te hebben aan een vorm van begeleiding. Makelaars kunnen daar een bemiddelende rol in spelen.

Wie is bij de maatschappelijke foodstage de stagebieder?

Omdat de foodstage geen 'klassiek' vrijwilligerswerk behelst, is er ook geen klassieke stagebieder. De school parafeert de in het kader van de stage gemaakte uren.

Zijn er kosten verbonden aan de maatschappelijke foodstage?

Nee, aan de maatschappelijke foodstage zijn geen kosten verbonden. De stages zijn in opdracht van het ministerie van EL&I ontwikkeld en worden via www.foodstages.nl kosteloos aangeboden. Wel dienen een login en een wachtwoord te worden aangevraagd via info@codenamefuture.nl.

Wat is de meerwaarde van de foodstage voor vakdocenten?

Voor vakdocenten is het plezierig als de maatschappelijke stage een natuurlijke plaats in het curriculum krijgt. Dan is de MaS immers geen van bovenaf opgelegd gegeven meer, maar fungeert zij als schakel tussen school en samenleving. De foodstages zijn hiervoor bij uitstek geschikt, want de maatschappelijke problematiek die in die stages tot uitdrukking wordt gebracht, sluit goed aan bij vakken als Natuurkunde, Scheikunde, Verzorging, Biologie en Aardrijkskunde ('Mens & Milieu'). Niet alleen kan het lesmateriaal van de foodstages dienen om gedeelten van deze vakken te vervangen, de stof komt door de praktijkopdrachten echt tot leven. Op dezelfde wijze bieden de foodstages mogelijkheden voor de leergebieden Mens & Maatschappij en Mens & Natuur, en voor het gebruik in leerdomeinen en projectweken.

Wanneer wordt de foodstage een succes?

In het algemeen kan worden gesteld dat de foodstage een succes wordt als zij wordt opgenomen in het curriculum, of dat nu in aansluiting is bij een regulier vak of in het kader van een projectweek of leerdomein. Zonder 'eigenaarschap' van de docent neemt de kans op succes af.

Heeft de foodstage voor vakdocenten naast didactische ook praktische voordelen?

Een belangrijk voordeel is dat de foodstage de docent tijd bespaart. De stage wordt groepsgewijs uitgevoerd, hetgeen een aanzienlijke reductie van de tijdsinvestering per leerling inhoudt. De klassikale bestudering van het lesmateriaal kost de docent gemiddeld slechts twee uur. Gunstig is daarnaast dat HAVO- en VWO-leerlingen bij de praktijkopdrachten in principe geen fysieke begeleiding nodig hebben. Voor VMBO-leerlingen kan begeleiding worden ingekocht, via de maatschappelijk makelaar of anderszins. Natuurlijk moet de docent zich voorbereiden en het eindverslag beoordelen - dat geldt voor elke maatschappelijke stage, dus ook voor de foodstage. De voorbereiding van de foodstage is echter relatief eenvoudig, omdat elke stage is voorzien van een eigen docentenhandleiding.

Resto Van Harte

Resto VanHarte exploiteert in tientallen Nederlandse steden bijzondere restaurants. Mensen van diverse leeftijden, religies en culturen worden samengebracht in laagdrempelige eetgelegenheden (de 'VanHarte Resto's'), die als ontmoetingsplek voor buurtbewoners fungeren. Het gezamenlijk gebruiken van de maaltijd is het bindmiddel en moet als opstapje dienen voor verdere maatschappelijke integratie, participatie en samenhang.

Ook Resto VanHarte biedt maatschappelijke stages aan. De taken van de leerlingen zijn onder meer het samen met de kok bereiden van de maaltijden en de gasten voorlichten over de duurzaamheid van de geserveerde levensmiddelen. De stages van Resto VanHarte sluiten prima aan bij de thema's die op www.foodstages.nl aan bod komen (bijvoorbeeld 'Gezonder met groente', 'Jong en oud aan tafel' en 'Van akker tot bakker'), en het ligt dan ook voor de hand om de twee te combineren.

Meer informatie is te verkrijgen via www.restovanharte.nl. Op de website bevindt zich een lijst met alle restaurants, voorzien van de contactgegevens van de lokale Restomanager.

Welke individuele controlemogelijkheid heeft de docent?

Leerlingen houden een logboek bij, waarin zij aangeven welke werkzaamheden in het kader van de stage zijn verricht en hoeveel tijd daarmee gemoeid was. De geleverde inspanning voor het collectief is hiermee op gemakkelijke wijze op individueel niveau te bepalen. Het logboek is onderdeel van het lesmateriaal dat bij het door de leerling gekozen thema hoort.

Is het lesmateriaal gedifferentieerd naar onderwijsniveau?

Het lesmateriaal is niet gedifferentieerd naar onderwijsniveau. De inhoud is zodanig geformuleerd dat hij voor alle niveaus goed toegankelijk is. Bij bepaalde thema's worden verdiepingsopdrachten op VWO-niveau aangeboden.

Zijn de praktijkopdrachten gedifferentieerd naar onderwijsniveau?

Alle praktijkopdrachten zijn voorzien van een eigen stappenplan, zodat de drie soorten opdrachten ('Actie'; 'Creatief'; 'Informerend') in principe op elk niveau kunnen worden vervuld. Uit de tests op de scholen is gebleken dat VMBO-leerlingen een voorkeur voor de Actie-opdracht aan de dag leggen.

Telt de bestudering van het lesmateriaal mee in de urenberekening?

Jazeker: de voorbereidingstijd van een maatschappelijke stage - in het geval van de foodstage het bestuderen van het lesmateriaal - mag volgens de normen van het ministerie van OCW worden meegeteld in de uren, mits de voorbereiding onvoorwaardelijk verbonden is met de uitvoering van de MaS en in proportie is met de totale tijdsbesteding. Dat is bij de foodstage zonder meer het geval.

Zijn de foodstages geen propaganda voor het bedrijfsleven?

Beslist niet. De werkgroepen die het lesmateriaal en de praktijkopdrachten samenstelden, hebben er alles aan gedaan om een realistisch beeld te schetsen van de vorderingen die de foodsector maakt op duurzaamheidsgebied. In iedere werkgroep was minimaal één voor de sector relevante maatschappelijke organisatie (NGO) vertegenwoordigd die als 'waakhond' optrad.

Welke scholen waren betrokken bij de pilots waarin de foodstages getest zijn?

De lijst met scholen is op te vragen bij Codename Future in Den Haag (070-3024770), de ontwikkelaar van het digitale lesmateriaal en tevens coördinator van de pilots.

Contact

Meer informatie over de maatschappelijke foodstage of over de mogelijkheden van begeleiding? Neem contact op met:

Codename Future

Zeestraat 71, 2518 AA Den Haag
070-3024770
info@codenamefuture.nl

Kijk op www.foodstages.nl!

Op de boerderij

Bij het begrip ‘maatschappelijke stage’ wordt vaak alleen gedacht aan sectoren als zorg, welzijn en sport. Bij de agrarische sector wordt de link met de maatschappelijke stage niet snel gelegd. Toch worden ook door boeren en tuinders, naast de productie van voedsel, veel maatschappelijke taken verricht. Denk aan de zorg voor een mooi landschap, het onderhoud van wandelpaden, het verzorgen van excursies voor basisschoolleerlingen of het ontvangen van groepen op een open dag.

Allemaal activiteiten die niet zijn gericht op het maken van winst, maar op een zorgvuldige omgang met de natuur en het verspreiden van kennis over hoe er in Nederland voedsel wordt geproduceerd. Het zijn meestal dingen die uit vrije wil gedaan worden en die daarom ook als vrijwilligerswerk kunnen worden bestempeld. Ook hebben veel agrarische bedrijven een multifunctionele bedrijfstak naast hun productietak; zij bieden bijvoorbeeld zorg aan, of educatie, of recreatiemogelijkheden.

In 2007 werd door Land- en Tuinbouw Organisatie (LTO) Nederland een pilot gestart met als doel ook bij land- en tuinbouwbedrijven maatschappelijke stages te ontwikkelen. Eveneens betrokken waren organisaties als Stichting Biologica, Stichting Educatief Platteland, Federatie Landbouw en Zorg en het Nederlands Agrarisch Jongeren Kontakt. Door het aanbieden van maatschappelijke stages in de agrarische sector willen de organisaties de relatie van jongeren met de land- en tuinbouw versterken en de maatschappelijke verantwoordelijkheid van de sector profileren.

Anders dan vrijwilligersorganisaties hebben agrarische ondernemers vaak weinig contact met vrijwilligerscentrales. Wel hebben ze door hun kinderen veelvuldig contact met de scholen. De boeren zijn geïnteresseerd geraakt in de maatschappelijke stage via de netwerken van de land- en tuinbouworganisaties. In allerlei regio’s werden pilotprojecten uitgevoerd, geëvalueerd en bijgesteld, waarbij concepten werden ontwikkeld voor zowel groeps- als individuele stages.

De volgende voorbeelden geven een impressie van wat er allemaal mogelijk is. Contactgegevens voor verdere informatie staan achter in dit hoofdstuk.

Voorbeelden

De open dag: een beproefd concept

Het makkelijkst te verwezenlijken maatschappelijke-stageproject op een agrarisch bedrijf is het organiseren van een open dag. Nagenoeg alle voorkomende voorlichtende activiteiten kunnen hierin een plek krijgen. De dag kan op zijn beurt weer ingepast worden in bestaande activiteiten als Week van het Platteland, Kom in de Kas en Stap in de Stal.

Met een open dag kan een grote doelgroep bereikt worden: jong en oud uit de wijde omgeving. In diverse regio's is met het concept veel ervaring opgedaan. Er zijn zeer veel activiteiten te bedenken waar de leerlingen een helpende hand bij kunnen bieden:

In de voorbereidingsfase

- Het maken van uitnodigingen, het uitdelen van flyers, een stukje in de lokale krant
- Het verzamelen van informatie voor een presentatie
- Het uitzetten van een puzzeltocht
- Het inrichten van een informatiestand met producten van de boerderij
- Het verzorgen van de bewegwijzering
- Het opbouwen van standjes en afzettingen e.d.

Tijdens de dag zelf

- Het bemannen van de posten ten behoeve van het parkeren
- Assisteren bij het verstrekken van consumpties
- Het verzorgen van een rondleiding
- Het maken en geven van een presentatie
- Het helpen bij het opruimen aan het einde van de dag.

Mogelijkheden na de dag in de school

- Het verzorgen van een presentatie aan medeleerlingen
- Het opzetten van een discussie c.q. de vorming van een 'oordeel' over het bedrijf: wat is goed/minder goed in termen van milieu, dierenwelzijn, etc
- Het verzorgen van een traktatie met een product van het bedrijf.

Deze stage leent zich goed voor een groepsgewijze aanpak. De ervaring leert dat hij veel enthousiaste reacties oplevert.

Op de boerderij bij Venray

Samen met het Raayland College Venray en het steunpunt vrijwilligerswerk Match werd door de afdeling Venray van de LLTB (Limburgse Land- en Tuinbouw Bond) een tweetal maatschappelijke stages georganiseerd.

Twee jongens uit de derde klas VMBO-tl waren een paar dagen op bezoek op een boerderij, waar ze naast allerlei uitvoerende activiteiten zoals meehel-pen met voeren en melken ook informatie verzamelden over de boerderij. Het ging om echte stadsleerlingen, die bij het drinken van melk eerder aan een fabriek dan aan koeien dachten. De informatie die de jongens kregen op de boerderij en de opgedane ervaringen werden door hen verwerkt in een quiz voor zeventien kinderen van de BSO (buitenschoolse opvang), ter gelegenheid van een activiteitenmiddag. Er kon door de kinderen ook nog een prijsje mee worden verdiend. Zowel de leerlingen als de boeren waren enthousiast over de stage.

Nog eens negen leerlingen van de VMBO- afdeling van het Raaylandcollege deden een project met als opdracht een leuke barbecue te verzorgen voor mensen die wel eens een extraatje verdienen. Ook deze opdracht was gekoppeld aan een maatschappelijke stage op de boerderij. Door een bezoek aan drie agrarische bedrijven zijn de leerlingen van alles te weten gekomen over het reilen en zeilen van de boerderij. Van die informatie hebben ze een leuke presentatie gemaakt die is vertoond aan de gasten. De producten die ze van de boerderij mee hadden gekregen, werden door hen verwerkt in de barbecue. De barbecuegasten werden uitgenodigd in samenwerking met de vrijwilligerscentrale en de Voedselbank.

Nationaal Fruitpark Ochten

Stichting Nationaal Fruitpark Ochten ontwikkelde een toeristisch-educatief park met vijfhonderd verschillende rassen van appels, peren, pruimen, kersen, abrikozen, vijgen en andere, minder bekende fruitsoorten. Het park is 4,5 hectare groot en werd in juni 2009 geopend.

Initiatiefnemer van het park is Floor Peters, eigenaar van tuincentrum De Batterijen uit Ochten. Recreanten, scholieren, voorbijgangers en andere geïnteresseerden kunnen er terecht met hun vragen over de geschiedenis, het onderhoud en de toepassing van, vooral, hoog- en halfstamfruit en de verschillende teelttechnieken. Deze worden op eigen terrein gedemonstreerd.

Door het beheer en de promotie van de honderden verschillende oude en nieuwe fruitrassen probeert de Stichting Nationaal Fruitpark Ochten een stukje Betuws erfgoed te behouden. Het Fruitpark is uitermate geschikt voor maatschappelijke stages. Samen met LTO Noord werd er dan ook een vacature uitgezet om leerlingen hiervoor te interesseren, waarop werd gereageerd door leerlingen van het Van Lodenstein College uit Kesteren. De klus duurde twee dagen.

Op de eerste dag gingen de leerlingen samen met Floor Peters naar het park om informatie te verzamelen en foto's te maken van het fruitpark en de fruitteelt. Het geheel verwerkten zij tot een PowerPointpresentatie. Op de tweede dag ontvingen de leerlingen ouders van een verzorgingstehuis. Die kregen van hen een rondleiding door het park en informatie over de fruitteelt, waarna er binnen koffie en thee en een gebakje werden geserveerd. Aansluitend hebben de leerlingen daar ook de presentatie verzorgd.

In deze maatschappelijke stage hebben dertig leerlingen zo'n veertig ouders een mooie dag tussen de fruitbomen bezorgd. Zowel van de jongeren als de ouders kwamen veel positieve reacties. Het initiatief is zo goed gevallen, dat er direct is besloten om het twee keer per jaar te herhalen, eenmaal in het voorjaar (bloei) en eenmaal in het najaar (oogst).

Kinderboerderijen

Een maatschappelijke stage op de boerderij: dat kan natuurlijk ook een kinderboerderij zijn! Kinderboerderijen werden in de jaren vijftig opgericht om kinderen in een stedelijke omgeving in contact te brengen met boerderijdieren en ze zo te leren waar ons voedsel vandaan komt. Inmiddels zijn er zo'n 450 kinderboerderijen in ons land.

De Stichting Kinderboerderijen Nederland heeft zich de afgelopen jaren ingespannen om tot zinvolle maatschappelijke stages te komen. Dat heeft geresulteerd in een grote verscheidenheid aan stages, die te vinden zijn op www.kinderboerderijprojecten.nl. Gedacht kan worden aan diervoorzorg, de locatie opknappen, activiteitenbegeleiding of het organiseren van evenementen. Kijk voor een kinderboerderijlocatie in de buurt op www.kinderboerderijen.nl of bel 0345-473070.

Een week vol **schaap**

Een maatschappelijke stage die helemaal in het teken stond van het schaap. Dat beleefden MAVO-leerlingen van scholengemeenschap De Heemgaard in Apeldoorn in de laatste week van maart. De leerlingen waren te gast bij verschillende agrarische ondernemers en bij Staatsbosbeheer.

Geen aspect van het schaap bleef onbesproken gedurende deze week. Op de eerste dag gingen de leerlingen 's ochtends in winkels op zoek naar producten afkomstig van schapen, zoals kaas, wol en melk. Ook bekeken ze een film waarin alle kanten van het schapenbedrijf werden belicht. 's Middags brachten de leerlingen in Klarenbeek een bezoek aan een schapenboer.

De overige dagen van de week waren gevuld met het werken met de schapen zelf. Zo gingen de leerlingen in Hoog Buurlo op pad met een schapsherder van Staatsbosbeheer. Ook gingen zij onder auspiciën van Staatsbosbeheer aan het werk op de hei om onderhoud te plegen aan het voer- en loopterrein. Op een schapenbedrijf leerden de leerlingen schapen te scheren.

Op de laatste dag van hun maatschappelijke stage werden door de leerlingen mensen met een verstandelijke beperking - cliënten van zorgorganisatie 's Heeren Loo - op Hoog Buurlo rondgeleid. Het programma daarvoor was door de leerlingen zelf in elkaar gezet.

Zorgboerderij Asselterhof

Zorgboerderij Asselterhof in Swalmen heeft een jarenlange ervaring met maatschappelijke stages. Elk jaar weten meer dan twintig leerlingen de weg ernaartoe te vinden. Ze worden ingezet bij een breed scala aan werkzaamheden.

‘We kijken goed naar de interesse van de leerling’, vertelt Germa Dings, die samen met haar man Ton de boerderij runt. ‘Het is belangrijk dat de leerlingen een leuke ervaring opdoen. Zo verzorgt de één een presentatie op een open dag, assisteert de ander bij het paardrijden, en organiseert weer een ander spelletjes voor de kinderen met een beperking die op woensdag of zaterdag de boerderij bezoeken. Eén leerling heeft zelfs een nieuw systeem ontworpen voor het bijhouden van de paardrijlessen.’

De leerlingen helpen bij het snoeien, verven de hekwerken, en koken of bakken voor de ‘hulpboeren’ van de boerderij, mensen met een verstandelijke handicap die hier een zinvolle dagbesteding vinden. ‘De stagiairs kunnen soms net dat beetje extra bieden’, zegt Germa. ‘En dat zij zelf ook heel enthousiast zijn, blijkt wel uit het feit dat veel van hen na hun stage nog weer eens terugkomen of samen met een vriend of vriendin extra uren komen maken.’

Maatschappelijke betrokkenheid betekent veel voor de familie Dings, aldus Germa: ‘Daarom passen de maatschappelijke stages zo goed bij ons’. Trots: ‘In 2009 werden we zelfs genomineerd voor de MaS Sensation Award, een landelijke prijs voor maatschappelijke stages. We kregen een eervolle vermelding!’

Een bijzondere kennismaking

Op agrarische bedrijven worden vaak activiteiten verricht door vrijwilligers. Voor leerlingen een kans om te zien wat het betekent om je vrijwillig in te zetten voor de ander en op bijzondere wijze kennis te maken met de landbouwsector.

In de laatste week van juni 2011 ervoeren leerlingen van het Pallas Athene College te Ede zelf wat dit inhield. Zij deden een 'agrarische' maatschappelijke stage, die behoorde tot het aanbod van het centrum voor vrijwillige inzet De Medewerker te Ede, waar hun school een samenwerking mee was aangegaan. De stagemakelaar werkte voor de totstandkoming van de stage samen met LTO Noord.

Op de eerste stagedag waren de leerlingen te gast op Zorglandgoed De Hoge Born in Wageningen. Op dit agrarisch bedrijf zijn zorg (voor volwassenen met psychiatrische problematiek) en landbouw gecombineerd; in de boerderijwinkel zijn producten van eigen land te koop. Tijdens de dag maakten de leerlingen kennis met het bedrijf en met de taken die door de vrijwilligers worden vervuld. Zonder deze vrijwilligers kan De Hoge Born de maatschappelijke functie die hij nu heeft niet vervullen. De leerlingen stelden onder begeleiding hun eigen programma samen, niet alleen voor de eerste, maar ook voor de direct daarop aansluitende overige twee dagen.

Op de tweede dag waren de leerlingen op bezoek bij het biologisch Proef- en Leerbedrijf Droevendaal in Wageningen. Droevendaal - onderdeel van Wageningen UR - biedt faciliteiten voor onderzoek en onderwijs op het gebied van de biologische productieketen. Samen met een begeleider gingen de leerlingen op het bedrijf aan de slag. Voor de laatste dag van hun maatschappelijke stage mochten de leerlingen kiezen bij welke boerderij zij nog een dag stage wilden lopen. Ter afsluiting van de maatschappelijke stage presenteerden zij aan de ontvangende bedrijven hun ervaringen.

Recht uit het Groene Hart

In 2010 en 2011 zijn achttien VMBO-leerlingen van het Huygens College in Amsterdam in het kader van hun maatschappelijke stage een dag aan het werk geweest op negen boerenbedrijven in het Groene Hart. Een belangrijke rol in het werven van boeren die hier aan mee wilden doen, speelde de voorzitter van LTO Noord afdeling Noordwest Utrecht. Ter voorbereiding van de dag kregen de leerlingen les over de Nederlandse landbouw. Met een e-mail hadden ze zich vooraf aan het boerengezin voorgesteld.

Voor de leerlingen was het een kennismaking met een totaal onbekende wereld. Dat begon al met het opstaan. Oumaima (15): 'Ik stond al om 6 uur op vanmorgen'. Als ze hoort dat boer Ben de Vor iedere dag om 5 uur opstaat, werpt ze een verbaasde en respectvolle blik. Oumaima doet de stage bij veehouder De Vor samen met Bilal (15). De twee klasgenoten stellen de ene vraag na de andere. 'Hoe ver is het om naar een winkel te gaan?'; 'Het is hier zo rustig, hier komt zeker nooit een dief?'; 'Komt er een dierenambulance als er een koe ziek is?'; 'Hoeveel eten de koeien?'. Ben en zijn vrouw Ria beantwoorden rustig de vragen en vertellen van alles en nog wat over het leven op de boerderij.

Daarna gaan de handen uit de mouwen. De leerlingen helpen mee de koeien naar het weiland te brengen en weer op te halen, ze helpen bij het voeren van de koeien en de kalfjes, ze strooien zaagsel in de boxen en hokken. De informatie die de leerlingen krijgen en de ervaringen die ze opdoen worden door hen verwerkt tot een presentatie. Deze wordt gehouden voor de ouders en ook voor de leerlingen van de eerste klas van hun eigen school.

Dat leerlingen kennismaken met groepen in de samenleving waar ze normaal gesproken niet of nauwelijks contact mee hebben, past binnen de doelstellingen van de maatschappelijke stage. Een leerproces dat in deze stage aan twee kanten gestalte kreeg: de boerenfamilie had na deze stage een veel positiever beeld van de stadse jeugd dan ervoor.

Contact

LTO Noord

**Groningen, Friesland, Drenthe, Flevoland,
Overijssel, Noord Holland, Zuid Holland,
Utrecht, Gelderland**

Lieke van Berkum

lvberkum@projectenltonoord.nl

06-24177049 of 088-8886677

www.ltonoord.nl/maatschappelijkstage

ZLTO

Noord Brabant, Zeeland

Stephanie Gerdes

stephanie.gerdes@zlto.nl

073-2173241

www.zlto.nl/mas

LLTB

Limburg

Carla van Herten

cvherten@arvalis.nl

06-51490279

Colofon

Dit boekje is een uitgave van het ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie. Het werd samengesteld en vormgegeven door Mediaset Communicatie te Nijmegen.

Redactie

Frits Kremer
m.m.v. Aafke Hoek (CPS)

Vormgeving

Fons van Bindsbergen, Heleen Visser

Fotografie

AOC Raad, Erik de Kruif, Dies Goorman,
Natuurmonumenten

Druk

DamenVanDeventer

© Ministerie van Economische Zaken,
Landbouw en Innovatie, januari 2012